

לגרזם לצד השני לחתפשו – ע"י תחבולה

הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ שליט"א – רב הישוב

החייב ממון לחברו, האם יכול לחבל תחבולות על מנת שחברו יתפשו עמו

ויוותר על חלק מהסכום והמסתעף מכך לדין 'מדבר שקר תרחק'

- פתיחה
- תרומת הדשן - איסור כפול: 'מדבר שקר תרחק' ולא תעשק את רעד'
- שלטי גבורים - מעיקר הדין אין איסור
- שיטת המהרש"ל ובעל התומים - דברי התוספות נאמרו בהקשר מסוים ולא בכל מקרה
- שיטת הגר"א בהיקף הדין של 'מדבר שקר תרחק'
- 'מדבר שקר תרחק' - סייג והרחקה או מעות עשה
- עיון בפרשת נטילת הברכות על ידי יעקב אבינו, לאור הנלמד לעיל

פתיחה

תנו רבנן שאלו בחזקת תם ונמצא מועד בעלים משלמין חצי נזק ושואל משלם חצי נזק. הועד בבית שואל והחזירו לבעלים בעלים משלמין חצי נזק ושואל פטור מכלום. אמר מר שאלו בחזקת תם ונמצא מועד בעלים משלמין חצי נזק ושואל חצי נזק, ואמאי, לימא ליה תורה שאילי אריא לא שאילי. אמר רב הכא במאי עסקינן שהכיר בו שהוא נגחן. ונימא ליה תם שאילי מועד לא שאילי, משום דאמר ליה סוף סוף אי תם הוה פלגא נזקא בעית שלומי השתא נמי זיל שלים פלגא נזקא. ונימא ליה אי תם הוה משתלם מגופו, משום דאמר ליה סוף סוף את לאו תורה בעית שלומי לדידי. ונימא ליה אם תם הוה מודינא ומפטרינא, ואפילו למ"ד פלגא נזקא ממונא נימא ליה אי תם הוה מעריקנא ליה לאגמא, אלא הכא במאי עסקינן כגון דאקדים בי דינא ותפסי...¹

הלכה פסוקה היא, שור תם שהזיק שור אחר - משלם בעל השור המזיק לבעל השור הניזק חצי נזק מגופו. ושור מועד שהזיק, משלם בעליו נזק שלם מן העליה.² ממילא דנה הברייתא מה דינו של השואל שור מחברו בהנחה שהוא שור תם, והתברר שמדובר בשור

1. בבא קמא מ. - מ :

2. בבא קמא טז : במשנה. ועיין שם לג. - לד :

מועד, ובזמן שהיה ברשות השואל, השור נגח שור אחר. אומרת הברייתא שהבעלים משלמים חצי נזק, והשואל משלם חצי נזק. על זה שואלת הגמרא מדוע אנחנו מחייבים את השואל לשלם חצי נזק. לכאורה יכול השואל לטעון שלא ידע שמדובר בשור מועד ואם כן אי אפשר לתבוע אותו על הנזק וכו'.

והנה במסגרת הניסיון של הגמרא לבחון את האפשרות לפטור את השואל מן התשלום, אומרת הגמרא שיכול השואל לומר למשאל שאם השור הזה היה שור תם כפי שחשב בזמן ששאל אותו, ולא שור מועד, היתה לו אפשרות להפטור מן התשלום על ידי שהיה מבריח את השור לאגם, שהרי שור תם משתלם מגופו.

והקשו התוספות³ איזו מן טענה היא זו, הרי אם היה עושה כן היה נוהג שלא כדין. ואמנם לרבי ישמעאל הסובר שהבעלים של השור המזיק הוא כבעל חוב לניזק, אפשר לומר שכונת הגמרא היא, שיכול היה השואל לומר שהיה מבריח את השור לאגם, ואחר כך אוכל או מוכר אותו, ובמקרה כזה היה נחשב רק כמזיק שעבודו של חברו ופטור. אבל לדעת רבי עקיבא הסובר שהמזיק והניזק נעשים שותפים בשור המזיק,⁴ אם היה מבריחו לאגם נמצא הוא גוזל את שורו של הניזק. וכיצד יכול היה לטעון טענה שכזאת? ועוד, בית דין ינדוהו אם לא ישלם? מתרצים תוספות, שכונת הגמרא היא שיכול היה השואל לומר שמתוך דברים אלו שהייתי עושה, היה הניזק מתפשר עמי בדבר מועט והיה מוחל לי. עכשיו שהתברר שהשור היה מועד, הפסדתי את האפשרות שיתפשר אתי על התשלום.

דברי התוספות טעונים בירור, שלכאורה מפורש בדבריהם שמותר לאדם לחבל תחבולות ולהשתמש מתשלום חובו, כדי שחברו יתפשר עמו על תשלום חלקי של החוב וימחל לו על השאר. ולמרות שאין כאן גזלה שהרי הלה מחל, בכל אופן מי התיר לאדם לעשות מיני תרגילים בשביל להשתמש מלשם את חובו? וגם מה שכתבו התוספות בתחילת דבריהם, שלפי ר' ישמעאל מובנת טענת הגמרא, כיון שנחשב רק כמזיק שעבודו של חברו ופטור. הרי פטור אבל אסור?

תרומת הדשן - איסור כפול: 'מדבר שקר תרחק' ו'לא תעשק את רעך'

בשו"ת תרומת הדשן⁵ נשאל:

ראובן תובעין אותו בממון שהוא מוחזק בו, ורצונו לחפש צדדים ותואנות נגד התובעים להשמט בהן בכל טצדקי, כדי שיתרצו לעשות עמו פשרה וייקחו ממנו איזה סך וימחלו לו על השאר, שרי למעבד הכי או לאו?

3. בבא קמא מ: ד"ה 'הוה'. ובדומה לזה ברשב"א שם, ד"ה 'ואפילו'.

4. ראה מחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא, בבא קמא לג.

5. סימן שו.

והשיב, פשוט שאסור לעשות כן, וחלילה לירא שמים שיצדד למצוא היתר לעשות כזה וכיוצא בזה. והביא לכך שתי ראיות:

א. למדנו בברייתא בפרק שבועת העדות⁶: "מנין לשלשה שנושים באחד מנה, שלא יהא אחד תובע ושנים מעידים ויחלקו ביניהם המנה, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק". והלא דברים קל וחומר, מה שם, שמן הדין אותו אדם שרוצים לתובעו חייב להם מנה, בכל אופן דרשו חכמים והזהירו שלא לבקש תחבולות ומרמה כדי להוציא את שלהם מן הדין, כל שכן שאין לחשוב מחשבות און ועקלקלות כדי להחזיק בשל חברו שאין לו בו דין ומשפט. וכל המבקש תואנות ופקפוקים ומשתמט מן הדין אי אפשר לו לעשות כל אלו אם לא בדבר שקר ותחבולות, ואם כן הרי הוא בכלל מדבר שקר תרחק.⁷

ב. למדנו בגמרא⁸: "...איזה הוא עושק ואיזה הוא גזל, אמר רב חסדא לך ושוב לך ושוב הוא עושק יש לך בידי ואיני נותן לך זה הוא גזל מתקיף לה רבי ששת איזה הוא עושק שחייבה עליו תורה קרבן דומיא דפיקדון דקא כפר ליה ממונא. אלא אמר רבי ששת נתתיו לך זהו עושק..."⁹. במקרה שלנו הואיל וכוונתו לכופר את חברו לפשרה ולחסר מממון חברו שלא כדין, הרי זה דומה לכופר בפיקדון. ואם כן, אסור הוא בלאו דאורייתא של לא תעשוק את רעך.¹⁰

נמצא שלדעת בעל תרומת הדשן, המחבל תחבולות על מנת שלא לשלם לחברו ממון המגיע לו, עובר על 'מדבר שקר תרחק', ועובר על 'לא תעשוק את רעך', שדומה לכופר בפיקדון.

ומוסיף בעל תרומת הדשן שדין זה פשוט גם מצד הסברא, והוא לא היה נזקק להביא לו ראיות אילולא דברי התוספות בבבא קמא, שמדבריהם משמע לכאורה שמותר לאדם לחבל תחבולות על מנת שחברו יתפטר עמו. ובאמת אין הדבר כך, שהרי גם אם נאמר שהבעיה היא רק מצד מזיק שעבודו של חברו כדעת רבי ישמעאל, פשוט שזה אסור. לכן מוכרחים לומר שכוונת התוספות היא, שהשואל יכול לטעון שהיה מרחיק את השור לאגם ואף על פי שאסור לעשות כן זו בעיה שלי ואין זה מעניינו של המשאל. עוד אפשר לפרש בכוונת התוספות, שיכול השואל לומר שכיון שהניזק יודע שבידי לעשות את

6. שבועת לא.

7. שמות כג, ז.

8. בבא מציעא קיא.

9. ויקרא יט, יג.

10. עיין רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פ"א, ד, שכתב: "איזהו עושק, זה שבא ממון חברו לתוך ידו ברצון הבעלים וכיון שתבעוהו כבש הממון אצלו בחזקה ולא החזירו. כגון שהיה לו ביד חברו הלואה... והוא תובעו ואינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אלם וקשה ועל זה נאמר לא תעשוק את רעך". ובחינוך מצוה רכח כתב: "שלא נחזיק במה שיהיה בידינו מזולתנו דרך אונס או דרך דחיייה ורמאות... וזאת היא מידה רעה ביותר...".

הדברים הללו, הוא חושש מזה, כי לא יחזיקני כאדם כשר, וידאג אולי אעשה דברים הללו אף על פי שהם אסורים לעשות, ועל ידי כך ימחל לי מעצמו ויעשה עמי פשרה. ובשביל שהשור מועד הפסדתי זאת.

אולם הבנת תרומת הדשן בדברי התוספות קשה, וכבר הקשה המהרש"ל¹¹ על דבריו. איך יתכן שהשואל יטען בבית דין טענה שהיה עושה שלא כדין, כדי להיפטר מן התשלום? וודאי להסבר השני של תרומת הדשן בתוספות, שכל העניין הוא רק בספק שמא הניזק היה מתפשר עמו מחמת החשש שיבריח את השור, לא שייך שיוכל לפטור עצמו בטענה שכזו?

שלטי גבורים - מעיקר הדין אין איסור

שלא כבעל תרומת הדשן כותב השלטי גבורים¹² במפורש, שנראה בעיניו מדברי התוספות שיכול אדם לבוא לחברו בטענות שונות על מנת שיתפשר עמו בתשלום מועט וימחל לו על השאר, ואין בזה איסור. לא של 'מדבר שקר תרחק' - כיון שאינו מוציא דבר שקר מפיו כדי לזכות בממון אלא רק עושה מעשים שיגרמו לחברו למחול לו על חלק מהחוב. ולא של 'לא תעשק את רעך' - שהרי התוספות הדגישו שהניזק לא רק שהיה מתפשר עמו אלא גם מוחל לו, וזאת כדי להדגיש שבסופו של דבר היה עושה זאת מרצונו וממילא לא שייך לדבר על לאו של 'לא תעשק את רעך'. וכל זה כאמור בניגוד לדעתו של תרומת הדשן.

נמצאנו למדים שנחלקו תרומת הדשן והשלטי גבורים בהגדרת האיסור של 'מדבר שקר תרחק'. ובהגדרת הלאו של 'לא תעשק את רעך' -

דעת תרומת הדשן, שהגדר של 'מדבר שקר תרחק' כולל בתוכו מקרים שכדי להשיג תוצאה שהיא תוצאת אמת אני משקר בטענות. וזה המקרה בשבועות על שלשה שתובעים מנה מאחד (הובא לעיל). וכל שכן שכולל מקרים שהמטרה בהם היא להשיג תוצאה שאינה אמת, גם אם אני לא משקר בטענות.

לעומתו סובר בעל שלטי גבורים, שכל זמן שאדם איננו טוען טענות של שקר, גם אם הוא פועל בדרכים עקיפות להגיע לתוצאה שהיא אינה אמת אין זה בכלל האיסור של 'מדבר שקר תרחק'.

בנוגע ללאו של 'לא תעשק את רעך', סובר בעל תרומת הדשן שכאשר אדם נאלץ להסכים לפשרה שהוא אינו חפץ בה, הרי זה בכלל הלאו. שסוף כל סוף חברו מחזיק בניגוד לרצונו בממון שהיה אמור להגיע אליו. וגם אם אומר שמוחל אין זה משנה שהרי עשה זאת שלא ברצונו. ואילו השלטי גבורים סבור, שברגע שמחל אי אפשר יותר לומר שהלה מחזיק ממון חברו שלא ברצונו ולכן אינו בכלל הלאו של 'לא תעשק את רעך'.

11. ים של שלמה בבא קמא פרק ד אות יח.

12. שבועות פרק שבעת העדות, יד, ב בדפי האלפס (מהדורת וילנא), ד"ה 'וכבר'.

שיטת המהרש"ל ובעל התומים - דברי התוספות נאמרו בהקשר מסוים ולא בכל מקרה

המהרש"ל שהבאנו לעיל, מסכים עם הבנת השלטי גבורים, שמדברי התוספות אכן מוכח שיכול אדם לחבל תחבולות על מנת שחברו ימחל לו על חלק מחיוב הממון. אולם שלא כשלטי גבורים, טוען המהרש"ל שתוספות אמרו זאת דווקא בהקשר לסוגיא בבבא קמא. שכיוון שהמשאיל הטעה את השואל בזה שהשאיל לו שור מועד, יש לשואל תרעומת עליו. שאם היה יודע שהשור הוא מועד ולא תם, ודאי היה שומר אותו באופן אחר ולא היה קורה הנזק. וכיון שיש לו תרעומת יכול לטעון גם טענות שבדרך כלל אי אפשר לטעון, ואין בית הדין יכולים למנוע זאת ממנו. אבל בסתם חוב שאדם חייב לחברו - פשוט שאין שום התר לעשות תחבולות ולטעון טענות שיגרמו לחברו להתפטר עמו על הממון וזה איסור גמור.

ונראה שהאיסור לדעתו בסתם חוב הוא בלאו של 'לא תעשק את רעך', וסבר בזה באופן עקרוני כדעת בעל תרומת הדשן. אבל 'מדבר שקר תרחק' בכל מקרה אין, כיון שאינו טוען טענות של שקר ובזה מבין עקרונית כשלטי גבורים.

ראינו שהמהרש"ל מחלק בדעת התוספות, בין מקרה שיש חיוב ממון או תרעומת, למקרה שאין לו תרעומת. והקשה באורים ותומים,¹³ וכי בגלל שיש לו תרעומת מותר לו לחבל תחבולות כדי לא לשלם מה שחייב? ועוד במקרה שבגמרא - התרעומת שיש לשואל היא כלפי המשאיל ומה זה שייך לניזק?

כיון שכך, דוחה בעל התומים את חילוקו של המהרש"ל. מאידך הוא מסכים לדברי המהרש"ל שבסתם מקרה לא יתכן להתיר לאדם לחבל תחבולות על מנת שחברו ימחל לו. לכן הסביר, שבסוגיא בבבא קמא מדובר במקרה שהשואל יודע שהניזק חייב לו כסף אחר מן הדין, אלא שאין ביכולתו להוציא ממון זה מידו. בזה אומרים תוספות, שיכול לחבל תחבולות על מנת שהלה יתפטר עמו בנוגע לתשלום עבור הנזק, וממילא יקוּזז הממון שהוא חייב לו. אבל במקרה רגיל שאדם מתחייב ממון לחברו ודאי שאסור לעשות כן אף לדעת התוספות.¹⁴

שיטת הגר"א בהיקף הדין של 'מדבר שקר תרחק'
השולחן ערוך¹⁵ פוסק: "מי שתובעים אותו ממון, אסור לו לבקש צדדים להשמט מן התשלום כדי שהתובע יתפטר עמו וימחל לו על חלק מהחוב". וכותב הגר"א: "...ואפילו

13. חו"מ סימן יב, אות ה בתומים, אות ח באורים.

14. בשו"ת שבות יעקב ח"א, סימן קסג כתב שיש לחלק בין מקרה שהנתבע עושה מעשה בידיים על מנת לגרום לתובע להתפטר עמו - שזה אסור, לבין מקרה שנוהג בשב ואל תעשה. הטענה של מעריקניה לאגמא פירושה לדעת השבות יעקב, שהוא היה נמנע מלשמור את השור וממילא היה השור בורח לאגם. מקרה כזה נחשב כשב ואל תעשה ורק באופן זה התירו התוספות לחבל תחבולות.

15. חו"מ סימן יב סעיף ו.

על האמת אסור כמו שהוא בשבועות לא, א תא קום בהדא וכו' וכמו שהוא לקמן סימן כח, א ואפילו אמר לו בא וכו'".¹⁶

מין הרב קוק זצ"ל מסביר¹⁷ את כוונת הגר"א, שהנה מצינו בגמרא בשבועות¹⁸:

...מנין לתלמיד שאמר לו רבו יודע אתה בי שאם נותנין לי מאה מנה איני מבדה, מנה יש לי אצל פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד, מנין שלא יצטרף עמו תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. האי מדבר שקר תרחק נפקא הא ודאי שקורי קא משקר ורחמנא אמר לא תענה ברעך עד שקר. אלא כגון דאמר ליה ודאי חד סהדא אית לי ותא אתה קום התם¹⁹ ולא תימא ולא מידי דהא לא מפקת מפומך שקרא, אפילו הכי אסור, משום שנאמר מדבר שקר תרחק.

הווה אומר שאסור לאדם לעמוד במקום ובאופן שנראה שבה להעיד, כאשר באמת אינו יודע עדות לדבר, וזאת למרות ששותק. משום שיתכן שבעל הדין יפרש את עמידתו שם כעמידת מי שבה להעיד, ומחמת כן יתפשר עם התובע, ויש בזה משום מדבר שקר תרחק.

ופסק כן הרמ"א²⁰ להלכה וזו לשונו:

...אסור לאדם להעיד בדבר שאינו יודע אף על פי שאמר לו אדם שיודע בו שאינו משקר.²¹ ואפילו אמר לו בא ועמוד עם עד אחד שיש לי ולא תעיד רק שיפחד בעל חובי ויסבור שיש לי עדים ויודה לי, לא ישמע לו.

ואמנם הסמ"ע²² הבין שאסור לתלמיד (או לאותו אדם) לבוא ולעמוד שם, משום שיש חשש שהרב משקר ושמא הנתבע יסכים להתפשר על התביעה בגלל שיחשוב שיש לו שני עדים, למרות שבאמת אינו חייב לו, ולכן הוי בכלל הדין של מדבר שקר תרחק. אך הגר"א שכתב, 'ואפילו על האמת', סובר שהגמרא וכן הרמ"א מדברים במקרה שאין חשש כלל לשקר בעניין. שברור לתלמיד שהרב הוא איש אמת שאיננו משקר, ולמרות זאת אין ראוי שיגרום לנתבע שיתפשר על התביעה שלא בדרך הראויה על פי התורה. ואף שלפי האמת הנתבע חייב לתובע. ואם עושה כן, אומרת הגמרא שזה בכלל מדבר

16. ביאור הגר"א על השו"ע שם, אות יא.

17. באר אליהו שם אות יא. ועיי"ש גם במה שהאריך לבאר את שיטת התוספות בבבא קמא, על פי הגר"א.

18. דף לא.

19. שיהא סבור הבעל דין שאתה בא להעיד ויודה אמת. רש"י.

20. חו"מ כח, א.

21. "ואף שהסוגיא בשבועות מדברת במקרה שהמספר עצמו נוגע בדבר, דהיינו שהרב הנאמן הוא בעצמו התובע, מכל מקום הוא לאו דווקא שהוא הדין אם שמע מפי אחר הנאמן גם כן אסור לו להעיד, כיוון שלא ראה וידע בעצמו... והא דנקט בכהאי גוונא שהרב הוא הנוגע בדבר לאו דווקא הוא, אלא לרבותא קמ"ל שאע"ג שיש משום דרכי שלום וחשש איבה של רבו, שנוגע לו להיזק ממון, מכל מקום אסור לו אפילו למיקם התם, משום מדבר שקר תרחק" – באר אליהו חו"מ סימן כח, אות יא.

22. סימן כח, ס"ק יד.

שקר תרחק. ואם כן קל וחומר שאסור לנהוג בתחבולות על מנת שיבואו לידי פשרה שאינה כפי הדין האמיתי.

נמצא שלדעת הגר"א הגדר של 'מדבר שקר תרחק' רחב בהרבה ממה שראינו עד עתה. הוא איננו מצטמצם למקרים שהתובע או הנתבע טוענים טענות שקר על מנת להשיג את מטרתם גם כאשר המטרה היא מטרה אמתית, או למקרים שאמנם אין שקר בטענות, אך המטרה היא להגיע לתוצאה שאינה אמת. 'מדבר שקר תרחק' כולל בתוכו גם את כל אותם המקרים שאני עושה תחבולה אפילו בלי דיבור כלל, כדי להגיע לתוצאה של אמת, אך כיוון שעל פי דין תורה וכללי המשפט של תורה, אין זו דרך נכונה להגיע בה אל האמת - הרי זה בכלל 'מדבר שקר תרחק'.²³

'מדבר שקר תרחק' - סייג והרחקה או מצות עשה

דברי הכתוב 'מדבר שקר תרחק' נאמרו בלשון סייג והרחקה,²⁴ ויש מקום לדון עד כמה וכיצד נדרש האדם להרחיק עצמו מן השקר או ממה שעשוי להראות ככזה. וראוי להוסיף על הנאמר לעיל, שבגמרא מצינו, שבכלל 'מדבר שקר תרחק' הוא אדם מחויב למחות ולהביע דעתו גם במקרים שרואה שעלול להיות עיוות בדין.²⁵ זאת אומרת שבמקרה כזה, גם מצב של שב ואל תעשה אסור.

הרמב"ם אמנם מביא להלכה את הדוגמאות השונות שמובאות בגמרא בשבועות,²⁶ אך הוא איננו מונה במנין המצוות את החיוב של 'מדבר שקר תרחק' כמצות עשה. וכך גם ספר החינוך ההולך בעקבות הרמב"ם, אינו מונה זאת בכלל המצוות.

23. 'צדק צדק תרדוף' (דברים טז, כ) - "...בשם האדמו"ר מפרשיסחא ז"ל, להיות רדיפת הצדק בצדק לא בשקר" - מובא בשפת אמת פרשת שופטים תרל"א, ד"ה צדק.

24. עיין שו"ת חות יאיר סימן קלו. ובשפת אמת שם (תרל"ט, ד"ה שופטים) כתב: "...והעיקר לבקש את האמת, כמו שנאמר צדק צדק תרדוף. וכן גם כן בשקר כתיב, מדבר שקר תרחק. ושמעתי ממו"ז (חידושי הרי"ם) ז"ל שהגיד בשם הרב מפרשיסחא ז"ל, שלא מצינו הרחקה בשום איסור בתורה רק חכמים תיקנו סייג. זולת בשקר שם התורה עצמה אמרה תרחק. להראות חומר האיסור...".

25. שבועות לא. - "מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחוב לעשיר מנין שלא ישתוק תלמוד לומר מדבר שקר תרחק מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדין שלא יאמר אמתין לו עד שיגמרנו ואסתרו ואבננו משלי כדי שיקרא הדין על שמי תלמוד לומר מדבר שקר תרחק". ומובא ברמב"ם סנהדרין כב, ב-ג ובשו"ע חו"מ סימן ט, ז-ח. והנה הטי"ז בחושן משפט סימן ט מביא בשם המהר"ל, שהגמרא וכן השו"ע נקטו בלשון, 'רואה זכות לעני וחובה לעשיר' בדוקא. שבזה עדיף העני מן העשיר. שאם התלמיד רואה זכות לעשיר הוא יכול לשתוק. שכתוב (שמות כג, ג), 'ודל לא תהדר בריבוי'. משמע שלהדרו כנגד העשיר כל זמן שהוא דין אסור, אבל כשאינו דין רק יושב לפני רבו יכול לשתוק ולא יפסיד לעני בדיבורו. והדברים תמוהים שהרי אמרה הגמרא שיש כאן משום 'מדבר שקר תרחק' ומה לי עני מה לי עשיר. וכבר השיג עליו החיד"א בברכי יוסף לחו"מ שם, אות כג.

26. ראה רמב"ם, סנהדרין כא, ז-י, שם, כב, ב-ג, עדות יז, ו, טוען ונטען טז, י.

אולם ישנם ראשונים שמנו את החיוב של 'מדבר שקר תרחק', במנין המצוות, רק נחלקו בהגדרת המצוה.

התשב"ץ בספרו זהר הרקיע²⁷ מבאר, שיש מצות עשה בדיבור הנלמדת מן הכתוב 'מדבר שקר תרחק'. שהרבה דרשות נאמרו בזה הפסוק בגמרא בשבועות ולא יתכן שלא נכנס למנין התרי"ג. ועוד, **היאך אפשר שלא תהיה לנו מצות עשה בדיבור אמת**. וכפול ציווי זה באמרו²⁸ 'יהיין צדק יהיה לכם'. והלא הין בכלל איפה אלא שיהיה הן שלך ולאן שלך צדק. ואמר אביי ההוא שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב.²⁹

מחזיק אחריו בספר חרדים³⁰ וזו לשונו :

מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא בהו דררא דמונא, שנאמר (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק, משמע אפילו ליכא רק דבור בעלמא. ואמרו ז"ל דהמשקר כאלו עובד עבודה זרה, וילפי לה מקרא. אבל לשים שלום, מותר ומצוה נמי איכא, כדאיתא פרק ששי דיבמות.³¹

יסוד החיוב אם כן הוא, לומר אמת בכל דבר. פרט למקרה שמשנה מפני השלום.

אולם בספר היראים השלם סימן רלה, מצינו הגדרה שונה למצוה זו וזו לשונו :

מדבר שקר תרחק - צוה יוצרינו בפרשת ואלה המשפטים מדבר שקר תרחק. **חייב להתרחק מכל שקר שיוכל לבוא שקרו לידי היזק חברו**. וצריך לתת לב בזה העניין שיוכל לבוא שקרו לידי הזק. ומקצת פירשו רז"ל בשבועות פ' שבועת העדות (ז): דתנו רבנן מניין לדיין שלא יעשה סנגוריה לדבריו ת"ל מדבר שקר תרחק מניין לדיין שלא יושיב בור לפניו ת"ל מדבר שקר תרחק (מניין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר שלא ישתוק ת"ל מדבר שקר תרחק) מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר שלא ישתוק ת"ל מדבר שקר תרחק. מניין לדיין שיודע בדין מרומה שלא יאמר הואיל ועדים מעידין אותו אחייבנו והקולר יהא תלוי בצואר עדים ת"ל מדבר שקר תרחק וטובא איכא התם ומקצתן כתבתי. **וכל יראי ה' יתנו לב להתרחק שיוכל לבא לידי רעה**. ואם יאמר לא חשבתי שיבא הדבר לרעה דבר המסור ללב לכך נאמר ויראת מאלוקיך. **אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו דבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר**, דכתיב 'מדבר שקר תרחק

27. על האזהרות לרבי שלמה אבן גבירול ז"ל, חלק העשים אות נט.

28. ויקרא יט, לו.

29. גמרא בבא מציעא מט.

30. לרבי אליעזר אזכרי, מצוות עשה מן התורה התלויות בפה ובקנה פרק יב, אות כו.

31. סה -- "וא"ר אילעא משום רבי אלעזר ברבי שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר אביך צוה וגוי' כה תאמרו ליוסף אנה שא נא וגוי' ר' נתן אומר מצוה שנאמר ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגוי' דבי ר' ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקב"ה שינה בו דמעיקרא כתיב ואדוני זקן ולבסוף כתיב ואני זקנתי".

ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע'. והא דתניא בכתובות פ"ב (טז, ב, יז, א), כיצד מרקדין לפני הכלה בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. אמרו להם ב"ש לב"ה לדבריכם הרי שהייתה חגרת או סומא היאך יאמר כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק. (אמרו להן ב"ה לב"ש אלא מעתה מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגנונו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו...), ההיא יש בו רעה לבריות כדברי בית שמאי שנראה כגונב דעת הבעל...

נמצא שלפי היראים המצוה מן התורה של 'מדבר שקר תרחק' נאמרה רק במקום שיכול לבוא הזק ממוני או הזק אחר לחברו. עצם אמירת שקר במקום שאינו גורם הזק לאחר איננה בכלל הציווי של 'מדבר שקר תרחק'. על פי זה הסביר שמחלוקת בית הלל ובית שמאי 'כיצד מרקדים לפני הכלה', תלויה בשאלה האם כשאומר לכלה שאינה נאה וחסודה - כלה נאה וחסודה, יש בזה משום רע לבריות או לא.

ועיין ריטב"א³² שהסביר בדעת בית הלל, שכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום 'מדבר שקר תרחק'. ובתועפות ראם על היראים³³ הבין, שלדעת היראים אי אפשר לומר כך כל זמן שיש לאחר רעה מזה. ולכן הסביר היראים שזה גופא המחלוקת בין בית הלל לבין בית שמאי, האם יש פה רעה או לאו. ויתכן לומר שכוונת הריטב"א היא, שכאשר אדם משנה מפני השלום כוונתו לטובה וודאי שאין כאן כוונה להרע, ולכן אינו בכלל האיסור של 'מדבר שקר תרחק'. ולהסבר זה אפשר שאין מחלוקת בין הריטב"א ליראים. אך אם נסבור כדעת התשב"ץ ובעל ספר חרדים, קשה מדוע מותר לשנות מפני השלום הרי באי אמירת אמת כשלעצמה עובר על 'מדבר שקר תרחק'?

באמת, הרמ"א בתשובה³⁴ מבין, שהמשנה מפני השלום עובר על 'מדבר שקר תרחק'. רק שבמקרה כזה הדבר מותר. שאם לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה ששמו יתברך שנכתב בקדושה ימחה על המים, ודאי שהשלום דוחה גם את החיוב של 'מדבר שקר תרחק'. וזה מהדברים המסורים ללב.

בערוך לנר³⁵ הסביר, שלא לחינם נקטה הגמרא בניסוח שמוטר 'לשנות' מפני השלום ולא בניסוח שמוטר 'לשקר' מפני השלום. משום שכל מה שהותר מפני השלום, זה לשנות ולומר אמירה שיכולה להתפרש לשתי פנים, אבל לשקר בפרוש לא הותר.

אם נשוב לדברי הגר"א שהבאנו לעיל, הרי שיתכן לומר שהגר"א מבין שעיקר הדין של 'מדבר שקר תרחק' הוא גדר וסייג להרחיק את האדם מן השקר עד כמה שניתן. ולכן גם לחבל תחבולה אפילו בלא דיבור כדי להגיע לתוצאה של אמת אסור. בכל מקרה ברור

32. כתובות יז. ד"ה 'כיצד מרקדין'.

33. שם אות א.

34. שו"ת הרמ"א סימן יא.

35. ערוך לנר יבמות סה, ב, ד"ה קצת קשה. על פי זה הסביר את דברי הגמרא, עיי"ש.

לדעתו, שאי אמירת אמת אף כשאין גורם רעה לחברו הרי היא בכלל 'מדבר שקר תרחק', ולא כיראים.³⁶

עיון בפרשת נטילת הברכות על ידי יעקב אבינו, לאור הנלמד לעיל
מהדיון שהובא לעיל, ישנה השלכה מעניינת להבנת מעשהו ודיבורו של יעקב אבינו בשעה שנטל הברכות מעשיו אחיו, בהתייצבו בפקודת אמו לפני יצחק אביו. אצל הפרשנים השונים ישנן גישות שונות בהבנת הדברים. ליתר דיוק, בהבנת מהלכו ודיבורו של יעקב אבינו. להלן נעמוד על חלקם בהקשר לסוגייתנו:

א.

כשמתבוננים ברש"י על הפרשה, בולט הדבר שלאורך הדרך, רש"י (בעקבות חז"ל) טורח להדגיש בפנינו שבכל מהלך הפגישה של יעקב אבינו עם יצחק אבינו, יעקב איננו מוציא דבר שקר מפיו:

ויאמר יעקב אנכי עשיו בכרך...³⁷ - 'אנכי המביא לך ועשיו בכרך'.

ויאמר אתה זה בני עשיו ויאמר אני³⁸ - לא אמר אני עשיו אלא 'אני'.

ויאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך³⁹ - במרמה - בחכמה.

בגמרא במכות⁴⁰ למדנו: "לא רגל על לשונו"⁴¹ זה יעקב אבינו, דכתיב⁴² אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע". וביאר רש"י: לא רצה לשקר מתחילה, שאמר אולי ימושני אבי, אלא שאמו הכריחתו - ועל פי הדיבור, דכתיב עלי קללתך.

הווה אומר שכל מה שעשה מחמת הדיבור עשה, ובמסגרת זו השתדל בכל כוחו שלא להוציא דבר שקר מפורש מפיו. ולכאורה מה הועיל בזה? אך אם נסבור שכל זמן שאדם איננו משקר בטענות וכוונתו להשיג תוצאה שהיא אמת, אין הוא עובר על 'מדבר שקר תרחק', הגדרה שתואמת הן את דעת תרומת הדשן והן את דעת השלטי גבורים ואף המהרש"ל מסכים לה. ברור מדוע יעקב אבינו 'שלא רגל על לשונו' מקפיד לדבר בלשון זו.

36. יתכן גם לומר בדעת הגר"א, שמדאורייתא הגדרת המצוה של 'מדבר שקר תרחק' היא כהבנת התשב"ץ. ורבנן הרחיבו זאת משום גדר וסייג. ועשו כן כיוון שהתורה עצמה דיברה בלשון סייג. ודמות ראייה לזה מה שחכמים החמירו לבדוק ולבער את החמץ בערב פסח למרות שמדין בל יראה ובל ימצא די בביתו ולמרות שבשאר איסורי הנאה לא הצריכו לבערם ולסלקם. ולמדו זאת ממה שהתורה עצמה החמירה באיסור חמץ שיש בזה לא רק איסור אכילה והנאה, אלא גם איסור בל יראה ובל ימצא. עיין תוספות פסחים ב. ד"ה 'אור'.

37. בראשית כז, יט.

38. שם, שם, כד.

39. שם, שם, לה.

40. כד.

41. תהלים טו, ג.

42. בראשית כז, יב.

ב.

לעומת רש"י, השפת אמת⁴³ סבור שעל פניו וודאי יש כאן שקר, אלא שכאשר הדבר נעשה כדי להגיע לאמת אין זה מוגדר כלל כשקר, אדרבה זה עצמו מהווה תיקון השקר. וזו לשונו:

ענין יעקב שלקח הברכות במרמה והוטב בעיני ה' יתברך יש ללמוד מזה כי כדי להשיג האמת באמת רשאים לעשות על ידי ערמה. כמו שאמרו רבותינו ז"ל⁴⁴ הוי ערום ביראה. פירש רש"י ז"ל⁴⁵ להערים בכל מיני ערמה ליראת בוראו. **כיון שעיקר הרצון לבוא לאמת אינו בכלל שקר ואדרבא זה תיקון השקר.** כדמצינו⁴⁶ אחטא ואשוב אין מספיקין כו'. והטעם שעל ידי התשובה חטא עי"ש. כן להיפוך, שמערים כדי לבא לאמת. כיון שעל ידי השקר בא לאמת מתקן השקר כנ"ל. ובוודאי בעוה"ז שנקרא עלמא דשיקרא היה כוונת הקב"ה לבוא לאמת על ידי זה דווקא. ועל ידי נקודה אמיתית שבלב אדם יוכל לעמוד נגד חבילות של שקר. כי שקר אין לו רגלים ואין לו קיום באמת. לכך נקודה אמת מבטל הרבה שקר.

נמצא עומק דברי השפת אמת, שהדבר נמדד על שם סופו ותכליתו, וזהו שקובע האם אמת או שקר לפנינו. ונראה לי ביסוד הדברים, שדעתו יכולה לעלות בקנה אחד עם בסיס תפישתו של בעל היראים שימדבר שקר תרחק' שייך רק במקום שגורם רעה לחברו אבל כשאין רעה לחברו אינו בכלל ציווי התורה. השפת אמת הרחיב זאת, שבמקום שהשקר אמור להביא לתוצאות אמת לא רק שאין איסור אלא זה גופא תיקון המצב השקרי שקיים כרגע.

ג.

הנצי"ב בביאורו לתורה⁴⁷ הולך בדרך שלישית. לדעתו ודאי שהיה כאן מעשה של שקר ורמיה מצד יעקב אבינו, אולם לעיתים מותרת עבירה לשמה ודווקא ליחידי סגולה: **לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים...**⁴⁸ - במדרש⁴⁹ איתא, 'טובים לך וטובים לבניך. טובים לך שאתה נוטל על ידיהם את הברכות טובים לבניך שמתכפרים על ידיהם ביום הכיפורים'. והיינו שני שעירי יוה"כ אחד לשם ואחד לעזאזל. והוא פלא מה שייכות אלו הגדיים לשני שעירי יוה"כ. אלא כך העניין

43. פרשת תולדות, תרלי"ג ד"ה יענין'.

44. ברכות יז.

45. שם, ד"ה ערום ביראה'.

46. יומא פ"ח, מ"ט.

47. הרחב דבר בראשית כז, ט, אות א.

48. בראשית כז, ט.

49. בראשית רבה פרשה סה, סימן יד.

דיש לדעת שכל מדה רעה שבעולם המה בכלל היצירה שברא האלוקים גם אותם כדכתיב, יוצר אור וגו' ובורא רע. ועל כורחך יש בהם איזה טוב. והרי זה דומה לסם המוות דודאי מזדמן עתים שהוא סם חיים לחולה. ומכל מקום נקרא סם המוות משום שעל פי רוב הוא ממית. וגם בעת שנצרך להשתמש לחיים נדרש דקדוק גדול על פי הרופא ובצמצום שלא יוסיף כל שהוא ויסתכן. כך כל מדה רעה המה טובים לשעה רצויה רק יש ליזהר שלא להשתמש במדה זו כי אם על ידי רב מובהק ובצמצום שלא יוסיף על הצורך. **והנה הגיעה שעה ליעקב אבינו להשתמש במידת השקר וערמימות והרי זה עבירה לשמה. אשר גדולה היא בזמנה. כמו מצוה עצמה.** וכיוצא בזה שני שעירים, האחד לשם הוא קדושה, והאחד לעזאזל הוא כעין קרבן לכחות הטומאה ח"ו והוא מטמא. אבל מכל מקום בעתו ובזמן שצוה ה' הרי זה מצוה כמו השעיר לה'. והיינו דבר רבקה שיהיו שני גדיי העזים כמו שני שעירי יוה"כ, אחד לשם ואחד לעזאזל שניהם שווין במצותן אע"ג שזה לקדושה וזה להיפך. **כך שתי המידות שיעקב עושה. הא' האמת בקיום מצות אמו, והב' השקר שמרמה את אביו שניהם נחשבים למצוה, להביא על ידיהם את הברכות.**

שלא כמו השפת אמת מעשהו של יעקב מוגדר כמעשה של שקר ורמיה למרות שהמטרה היא להגיע אל האמת, אלא שכאמור הותר הדבר והוי עבירה לשמה. הסבר זה עולה בקנה אחד עם דעת הגר"א שבאופן עקרוני גם לשם מטרה שהיא מטרת אמת אין להשתמש בדרכי תחבולה ורמיה ובדרכים עקלקלות. וודאי שהגר"א אינו יכול להסכים לדברי השפת אמת שהבאנו לעיל, וגם לא למהלכו של רש"י בביאור הפרשה. עבירה לשמה מותרת רק בנסיבות מאד מסוימות ובדרך כלל רק לאנשים מסוימים, שהם אנשי מעלה שברור שיעשו העבירה לשמה, ולא כל הרוצה לבוא וליטול את השם יכול לעשות זאת.